

YESEVİLİK GELENEĞİNDE YAZILMIŞ BİR RAMAZAN-NÂME

A Ramadan-nama Written in Yasawi Tradition

Serpil YAZICI ŞAHİN*

ÖZ

Ramazan ayını konu alan ramazan-nâmeler ya da ramazaniyyeler, dinî ve sosyal içerikli manzumelerdir. İlk örnekleri, 15. yüzyılda verilen ramazan-nâmelerin Doğu sahasında yazılmış örnekleri de görülmektedir. Çalışmamıza konu olan *Hikmet-i Qul Süleymân* başlıklı ramazan-nâme, Yesevîlik geleneğinde Kul Süleyman tarafından yazılmıştır. Bu makalede, Doğu Türkçesinde hikmet tarzında yazılmış bu manzumenin çeviri yazısı, Türkçeye aktarımı, gramer dizini, sözlüğü hazırlanmış; burada geçen şahsiyetler hakkında kısa bilgiler verilerek dikkatlere sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ramazan-nâmeler, Doğu Türkçesi, Hikmet Geleneği, *Hikmet-i Qul Süleymân*

ABSTRACT

Ramadan-namas are religious or social thematic poems about the month of Ramadan. Written instances of Ramadan-namas given as archetypes in the fifteenth century are seen in eastern areas too. Ramadan-nama is the subject in this study titled *Hikmet-i Qul Suleyman* by Kul Süleyman in the Yasawi tradition. In this study, it is aimed to prepare a transcription and translation into Turkish, a grammatical index, a dictionary of this poem written by way of *Hikmet* in Eastern Turkish and to present attention by giving brief information about the people mentioned.

Keywords: Ramadan-namas, Eastern Turkish, Hikmet Tradition, *Hikmet-i Qul Suleyman*

Ramazan ayını konu alan ramazaniyyelerin ilk örnekleri 15. yüzyılda vermeye başlanmış, 18. yüzyılda sayı bakımından artarak dinî manzum bir tür oluşturacak boyutlara ulaşmıştır (Kılıç *vd.*, 1995: 2). Ramazan veya oruç, dinî bir konu olarak işlendiği kadar sosyal bir konu olarak da şiiirlerimizde işlenerek bir edebî tür şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır. Ramazanla ilgili eserleri içerik bakımından dinî, tasavvufî ve edebî olarak üçe ayıran Amil Çelebioğlu, her türün bu mahiyette yazılmayacağına dikkat çeker. Çelebioğlu, başka bir tasnifle ramazanla ilgili şiiirleri, ramazaniyyeler, ramazan ilahileri, ramazan mânileri, ramazanla ilgili gazel, rubai, koşma vs. gibi muhtelif türden şiiirler olmak üzere dört veya daha fazla bölümde sınıflandırmanın mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Çelebioğlu, 1990: 47). Bunlardan ramazaniyyeler, Ramazan ayı dolayısıyla padişahlara, yüksek rütbeli kişilere ve hâmilelerine sunulan daha çok kaside türünde yazılan şiiirlerdir. Kasidelerin giriş bölümünü oluşturan nesib bölümünde de ramazan konu edilmektedir.

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpil.yazici@kocaeli.edu.tr

“Yayıldıkları yüzyılların müslüman halkının dinî ve belli bir zamandaki yaşantılarının bir safhasını, bazı sosyal ve kültürel davranışları, bazı olayların belli bir ölçüde akislerini” (Karahan, 1996: 96) bulduğumuz ramazaniyelerin ana hedefi dinî bakımdan meydana gelen değişiklikleri dile getirmektir. Konuyla ilgili ayet ve hadislerden yararlanan şairler, halka öğüt ve tavsiyelerde bulunup ramazan ayından manevi olarak yararlanmanın yollarını gösterirler.

Çalışmamıza konu olan *Hikmet-i Qul Süleymân* adlı manzume, Doğu Türkçesinde yazılmış bir ramazan-nâmedir. Ramazanın selamlanmasıyla başlayan manzumedeki Ramazan ayının manevi yönü vurgulanarak bu ayın ne kadar kutlu bir ay olduğu dizelerde duygulu bir biçimde dile getirilmiştir. İnsan neslinin Âdem ve Havvâ’dan geldiği ifade edildikten sonra dört halife Ebû Bekir, Osmân, Ömer ve Ali anılmış; Şîs, Nûh, Mûsâ, İbrâhîm, İsmail, Yûnus ve Yûsuf peygamberlerin mucizelerine değinilmiştir. Manzumede ayrıca Hz. Muhammed her dörtlükte anılarak Bilâl, Fâtıma, Lokmân Hekim, Nûşîrevân, Nemrûd gibi tarihî şahsiyetlerin hayatlarının kesitlerine atıflar yapılmıştır.

On ikinci dörtlükten sonra Ramazan konusuna geçen şair, oruç ayınının faziletlerine değinmektedir. Kul Süleyman, Ramazan ayıyla ilgili halka öğüt ve tavsiyelerde bulunarak Ramazan ayının faziletlerinden yararlanmanın yollarını göstermektedir. Günlerden en güzel günün oruç günü olduğunu, bu ayın Hak nurundan tamamlanacağını, dileklerin bu ayda kabul olacağını, bu günlerde şeytanın hareket dahi edemeyeceğini, bu ayda ölen kulların cehennem yüzü görmeyeceğini, oruçlu bir kimsenin misafir gelip oruç açmasının sayısız sevap olduğunu ve bunun da ödüllendirileceğinin müjdesini vermektedir. Oruç tutanın mükafatlandırılacağını; oruç tutmayanın ise cezalandırılacağını ifade etmektedir.

Hikmet Geleneği

“Yesevîlikte, Ahmed Yesevî tarzında yazılan tasavvufî manzumeler” (Ayverdi, 2006: 1270) anlamına gelen hikmet, tasavvufta genellikle “ilahî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilahî iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılır. İlk sûfîler de hikmeti, “kalbin ilahî sırlara vakıf olması; hak olanı söylemek” şeklinde tarif etmişlerdir. Yine sûfîlere göre hikmet, “kesbî yani çabayla kazanılan, özenle korunan çok değerli gizli bir bilgidir.” Bu bilgiye sahip olan kişiye “hakîm” denir. Tasavvufta hikmete verilen önem sebebiyle kimi sûfîlerin “hakîm” lakabıyla anıldıkları görülmektedir (Kara 2004: 518-519).

Yûsuf-ı Hemâdânî’nin (H.440/M.1048-1049) üçüncü halifesi Hâce Ahmed Yesevî ve onun yolundan giden dervişlerin söylediği İslam tasavvufunu Türk dilinde ifade eden ilk ve etkili eserler, hikmet geleneğini oluşturan şiirlerdir. Yesevî ve dervişleri İslamın esaslarını, tasavvufun inceliklerini, Yesevîliğin âdâb ve erkânını hikmetlerle öğretmeyi amaçlamışlardır. Yesevî dervişlerince geniş bir bölgede yayılan hikmetler, yayıldıkları bölgede bir inanç birliği oluşmasını sağlamışlardır. Yesevîlikte dervişler arasında daha çok dinî, ahlakî konularda, içten ve coşkulu bir üslupla eğitici ve öğretici hikmetler söylemenin zamanla gelenekleştiği görülmektedir (Tekcan, 2008: 14).

Çalışmamıza konu olan manzume, Doğu Türkçesinin Hikmet tarzında yazılmış Ramazan ayını konu alan ürünlerindedir. *Hikmet-i Qul Süleymân*, Özbekistan Fenler Akademisi Ebû Reyhan Birunî Namındaki Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Bölümü'nde Envanter Numarası 1590 olan Yesevî şairlerinin yazdığı hikmetlerin toplandığı müstensihî ve istinsah tarihi kaydedilmemiş bir hikmet mecmuasında yer almaktadır. Mecmuanın 74b-76a varakları arasında yer alan manzumenin şairi, Kul Süleymân'dır. Kul Süleymân, XII. ve XIII. yüzyıllarda, Orta Asya ve Türkistan'da geniş bir coğrafyaya yayılan Türk sûflîk geleneğinin kurucusu Ahmed Yesevî (ö. H. 562 / M. 1166/67)'nin önderliğinde yetişen ve bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Hakîm Süleyman Ata'dır. Hakîm Süleyman Ata (ö. H. 582 / M. 1186/87) aynı zamanda Yesevî'nin bu dönemde yaşamış ve Ürgenç bölgesinde faaliyet göstermiş üçüncü halifesidir. Yesevî hikmetlerine benzer tarzda dile getirdiği tasavvufî şiirlerini *Süleyman*, *Kul Süleyman*, *Hakîm*, *Hakîm Hâce*, *Hakîm Süleyman* mahlaslarıyla söyleyen Hakîm Süleyman Ata, kendisine isnad edilen *Bakırğan Kitâbı*'ndan dolayı *Süleyman Bakırğanî* adıyla da anılmaktadır (Tekcan, 2008: 13).

Yesevîlik geleneğinde yazılan hikmetlerin bir bölümü gazel biçimiyle ve aruz vezninin belli kalıplarıyla yazılsa da bunların çoğu, dördlük biçiminde koşma tarzıyla kafiyelenmiş ve hece ölçüsünde söylenmiştir. Söz konusu manzumelerde İslâmın esasları, şeriat ahkâmı ve Ehl-i sünnet akidesini İslamiyete yeni girmiş topluluklara öğretmek, Yesevîlik geleneğinde yazılmış hikmetlerin başlıca amacını oluşturmaktadır. Çalışmamıza konu olan manzume, Yesevîlik geleneğinde yazılan Hikmetler gibi sanat kaygısından uzak, basit bir tarzda ve samimi ifadelerle yazılmıştır. Yine bu hikmette, Ramazan ayının ve oruç tutmanın faziletleri, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem tasvirleri ile İslâm peygamberlerine ve mutasavvıflarına ait mucizeler dile getirilmiştir.

Hikmet tarzında hece ölçüsüyle kaleme alınan manzume, yirmi iki dördlükten oluşmaktadır. Bu manzumenin ses ve şekil özellikleri incelendiğinde, eserin Doğu Türkçesi yazı dili özelliği taşıdığı görülmektedir. Yesevîlik geleneğinde yazılan hikmetlerin yazılı edebiyata ait olduğu kadar sözlü kültüre de dayanmaları sebebiyle hikmetlerdeki dizelerin sıralanmasında ve nazım ölçüsünde tutarsızlıklar bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan bu manzumede, dizeler ve dördlüklerin nazım ölçüsünde yer yer görülen tutarsızlık ve eksiklikler dipnotlarda gösterilmiştir.

Çalışmamızın son kısmı olan dizin ve sözlük bölümünde, metinde geçen kelimelerin kökenleri eklenmiş; birleşik kelime ve türemiş kelimelerin etimolojileri verilmiştir. Ayrıca, hikmetde geçen tarihî şahsiyetler hakkında "hikmetde geçen şahıs adları" başlığı altında kısa bilgiler verilmiştir.

74b Hikmet-i Qul Süleymân

Hece: 7+4= 11

1
Es-selâmü ‘aleyküm yâ şeh-r-i Ramazân¹
Ve ‘aleyküm selâm nûr-ı Qur‘ân-ı kelâm
Mağrıbdın maşrıq turur qutluğ müdâm
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

2
Evvelî Âdem Ata Havvâ Ana
Şîs nebî Nûh nebî Mûsâ yana²
Bu munça peygamberler ötti barça
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

3
Ol evvel atamızı Haqq yarattı
Tofraqdın şüret kılip cân tepretti
Ol cân birlen namâz oqup rûze tuttu³
Rûziñız qabûl bolsun yâ Ramazân

4
İbrâhîm İsmâ‘îl’ni qıldı qurbân
Ölüme hîle qıldı Hekîm Loqmân
Boyun sunup fermânığa bér-diler cân
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

5
İbrâhîm’ni Nemrûd tutup attı otqa⁴
Andağ otqa bél bağlaban turdı Haq’qa
Tüni küni rûze tutup yaratqanğa
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

6
Bir dırahtdın kéme çapqan Nûh Peygamber⁵
Ebû Bekir, ‘Ömer, ‘Osmân, ‘Alî Haydâr
Peygamber yârânları bu dört peygamber
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

1
*Es-selâmü ‘aleyküm ya şeh-r-i Ramazan,
Ve ‘aleyküm selam nur-ı Kur‘an-ı kelam,
Batıdan doğuya kutludur daim,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

2
*Öncesi Âdem Ata, Havvâ Ana,
Şîs peygamber, Nûh peygamber, Mûsâ yine,
Bu, bunca peygamberler geçti hepsi,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

3
*O ilk atamızı, Hak yarattı,
Topraktan suret kılip can verdi,
O can ile namaz kılip oruç tuttu,
Orucunuz kabul olsun ya Ramazan!*

4
*İbrâhîm İsmail’i etti kurban,
Ölüme hile yaptı Hekim Lokmân,
Boyun eğip fermanına verdiler can,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

5
*İbrâhîm’i Nemrûd tutup attı ateşe,
Onca ateşe bel bağayıp dayandı Hak’a,
Gece gündüz oruç tutup yaradana,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

6
*Bir ağaçtan gemi kesen Nûh peygamber,
Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ali Haydar,
Peygamber dostları bu dört peygamber,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

¹ Bu dörtlükte, 1. ve 2. mısraların vezni bozuk.

² Bu mısraın vezni bozuk.

³ Bu mısraın vezni bozuk.

⁴ Bu dörtlükte, 1., 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

⁵ Bu dörtlükte, 1., 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

7
Yazmış Yûnus deryâ içre yuttu balığ⁶
Höş-qadr tili hâlâş étî İzi'm Hâlık
75a Bu rûze mu'cizât köp hâlâyıq hem
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

8
Eyyüb érdi qurt Rabbiğe şabr qılğan
Yûsuf érdi quduq içre tün kün qalğan⁷
Yûnus érdi deryâ içre balığ yutqan
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

9
Bilâl érdi érte qopup na'ra urğan⁸
Ebû Bekr râstlıg üçün aña kélgen
Nûşirevân 'âdil ol Muhammed sultân
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

10
Terävîh arıg Resül sünnetidür
Kim kılsa yaqîn bilgil ümmetidür
Haq'dın 'aâtâ fazl [u] kerem minnetidür
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

11
Fâtıma resül qızı 'Alî çüfti hem⁹
Tilep almış kıyamette ümmetini
Uçmağ içre qılmış va'de hil'atını
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

12
Bu rûze néçe tursa bir ay turgay
Körüñ kim Haqq nürüdün tamâm qılğay
Tilekler bu aylarda qabül bolğay
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

7
Yazmış Yûnus derya içinde yuttu balık,
Hoş-kadr dili kurtardı Tanrı'm Halık,
Bu oruç bütün yaratılmışlara mucizedir,
Muhammed ümmetine ya Ramazan

8
Kurt Eyyûb idi Rab'ine sabır eden,
Yûsuf idi, kuyu içinde gece gündüz kalan,
Yûnus idi, derya içinde balık yutan,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!

9
Bilâl idi erken kalkıp bağırın [ezan okuyan],
Ebû Bekir doğruluk için [kendisine] gelinen,
Nûşirevân adil, o Muhammed Sultan,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!

10
Teravîh temiz Resul sünnetidir,
Kim kılsa sağlam bilgi, bil ki ümmetidür,
Allah'ın bağışı cömertlik erdeminin minnetidir,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!

11
Fâtıma Resul'ün kızı, Ali'nin de eşidir,
Dileyip almış kıyamette ümmetini,
Cennet içinde kılmış vade hilatını,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!

12
Bu oruç çok dursa bir ay durur,
Görün ki Hak nurundan tamamlanır,
Dilekler bu aylarda kabul olur,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!

⁶ Bu dörtlükte, 1. ve 2. mısraların vezni bozuk.

⁷ Bu dörtlükte, 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

⁸ Bu dörtlükte, 1. ve 3. mısraların vezni bozuk.

⁹ Bu dörtlükte, 1., 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

13	13
Uşbu ayda cennet qapığı pāsīh yafılmas ¹⁰	<i>Bu ayda cennet kapısı bozulup kapanmaz,</i>
Bu ayda ölğan qullar tamuğ körmes	<i>Bu ayda ölen kullar cehennem görmez,</i>
Uşbu ay tükengüçe şeytān yürmes	<i>Bu ay bitene kadar şeytan yürümez,</i>
Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān	<i>Muhammed ümmetine ya Ramazan!</i>
14	14
75b Künlerde yaḥşī künler rūze küni	<i>Günlerden en güzeli oruç günü[dür],</i>
Tünlerde yaḥşī tünler qādir tūni	<i>Gecelerden en güzeli kadir gecesi[dir],</i>
Ünlerde yaḥşī ünler Qur‘ān üni	<i>Seslerden en güzeli Kur‘an sesi[dir],</i>
Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān	<i>Muhammed ümmetine ya Ramazan!</i>
15	15
Bu rūze ottuz küni mihmān turur	<i>Bu otuz günlük oruç misafirdir,</i>
Rūzeni yégen qullar ḥayvān turur	<i>Orucu yiyen kullar hayvandır,</i>
Köygeni dūzah içre otdın turur	<i>Yanan[lar]ı cehennem içinde ateşdendir,</i>
Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān	<i>Muhammed ümmetine ya Ramazan!</i>
16	16
Mihmān kélip ağızın açsa sansız şevāb ¹¹	<i>Misafir gelip oruç açsa [olur] sayısız sevap,</i>
İçirgeyler uçmaḥ içre türlüğ şarāb	<i>İçirecekler cennet içinde türlü şarap,</i>
Ḥürler aña qarşu kélip qılır tavāf	<i>Hüriler ona karşı gelip kırlar tavaf,</i>
Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān	<i>Muhammed ümmetine ya Ramazan!</i>
17	17
Yā ramazān ayta kældük bu baylarga ¹²	<i>Ya ramazan söyleye geldik bu zenginlere,</i>
Kim yetti kim yétmedi bu aylarga	<i>Kim ulaştı kim ulaşmadı bu aylara,</i>
Kirgey-siz güher atlıg sarāylarga	<i>Gireceksiniz cevher adlı saraylara,</i>
Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān	<i>Muhammed ümmetine ya Ramazan!</i>
18	18
Yetti yaşar nārside rūze tutar	<i>Yedi yaşında taze [çocuk] oruç tutar,</i>
Şevābı ‘arş u kürsī levḥdin aşar	<i>Sevabı arşı kürsi levhadan aşar,</i>
Rūze-dārni başığa dürler saçar	<i>Oruç tutanın başına inciler saçar,</i>
Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān	<i>Muhammed ümmetine ya Ramazan!</i>

¹⁰ Bu dörtlükte, 1. mısraın vezni bozuk.

¹¹ Bu dörtlükte, 1., 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

¹² Bu dörtlükte, 1. mısraın vezni bozuk.

19
Kél émdi Haqq qulları rûze tutuñ
Bid‘at işni taşlap émdi buyruğ tutuñ¹³
Resûlu’llâh emrin birlen ten cân tutuñ
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

20

Biz kélip-miz hoşluq birle bériñ bizge¹⁴
Du‘â qılıp bu yārānlar kitsün üyge
76a Kéliñ dōstlar zekāt bériñ rûzeñizge
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

21

Resûl rāzī bolsa Mevlīm bil rāzīdür¹⁵
Tıñla mahşer künleride ol qāzīdür
Münāfiq müşriklerdin nā-rāzīdür
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

22

Rūzeni şıfat qıldı Qul Süleymān
Éşitsün dép emr qıldı İzi‘m sübhān
Cümleni yarlıqağay qādir Uğan
Muhammed ümmetiğa yâ Ramazân

19
*Gel[in] şimdi Hak kulları oruç tutun,
Şimdi bidat işini taşıyarak buyruk tutun,
Resulullah emriyle ten can tutun,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

20

*Biz geldik hoşluk ile; verin bize,
Dua edip bu dostlar gitsin eve,
Gelin dostlar zekat verin orucunuza,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

21

*Resul râzı olursa bil [ki] Mevla‘m razıdır,
Dinle, mahşer günlerinde o karar verendir,
Günaha girmiş kafirlerden razı değildir,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

22

*Orucu dile getirdi Kul Süleyman,
İşitsin diye emretti Tanrı‘m sübhān,
Herkesi bağışlar kadir Allah,
Muhammed ümmetine ya Ramazan!*

Hikmetde Adı Geçen Şahıslar

Âdem: İlk insan ve ilk peygamberdir. İnsanlığın babası “Ebu’l-Beşer”, Allah’ın temiz kulu “Safıyullah” sıfatlarıyla bilinmektedir. Hz. Âdem, çamurdan yaratılması, meleklerin kendisine secde etmesi, Havvâ ile cennetteki yasak yemiştten yedikleri için cennetten kovulup yeryüzüne gönderilmesi ve cennete duyduğu özlemi ile anılmaktadır.

Ali: Hz. Muhammed’in amcasının oğlu ve damadıdır. Dördüncü halife olan Hz. Ali, Hz. Muhammed’in himayesinde yetişmiş olup O’nun peygamberliğini tasdik eden ilk erkektir. Kuvvetli bir takva ve cömertlik sahibi olan Hz. Ali’nin kahramanlık ve cesaretinden dolayı hakkında birçok menkıbeler doğmuştur. Kendisine Allah’ın arslanı “Esedu’llâh” lakabı bu sebeple verilmiştir.

Ebû Bekir: İlk halife olan Ebû Bekir, Hz. Muhammed’in ilk sahabelerindendir. Hz. Peygamber’in bütün gazvelerine katılmıştır. Hz. Peygamber’in fikirlerine tam manasıyla sadık kalıp bütün gücüyle Müslümanları birleştirmeye gayret etmiştir. Kur’an’ı bir cilt hâlinde tedvin eden Hz. Ebû Bekir’dir.

¹³ Bu dörtlükte, 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

¹⁴ Bu dörtlükte, 1., 2. ve 3. mısraların vezni bozuk.

¹⁵ Bu dörtlükte, 1. ve 2. mısraların vezni bozuk.

Bilâl: Dımaşk'ta doğup orada yetişmiştir. Bilâl'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Gür ve güzel sesi, etkili vaazlarıyla tanınmıştır. Dımaşk'ta imamlık ve vaazlık yapmıştır. Namaz için tekbir aldığında sesinin şehrin çevre köylerinden duyulduğu rivayet edilir.

Eyyüb: Rivayete göre Eyyüb, baba tarafından Hz. İshâk'ın, anne tarafından Hz. Lût'un soyundandır. Hz. Eyyüb, diğer ilahî dinlerde olduğu gibi İslam dininde de sabır ve tahammül timsali olduğundan daha çok bu özelliğiyle anılmıştır.

Fâtıma: Hz. peygamberin soyunu devam ettiren kızıdır. Fâtıma aklı, zekası, zühd ve takvası çok olan biridir. Hz. Ali ile evlenmiş, üç oğlu ve iki kızı olmuştur. Çocuklarından sadece Hasan ve Hüseyin yaşamıştır. Fâtıma, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin ile Hz. Muhammed'e "ehl-i beyt" veya "al-i abâ" denilir.

Havvâ: İlk kadın ve Hz. Âdem'in zevcesidir. İnsanlığın annesi "ümmü'l-beşer" lakabıyla anılır. Kur'an'da adı geçen Havvâ, edebiyatta genelde "ana" anlamında anılmıştır.

İbrâhîm: Kutsal kitapta bahsi geçen İbrâhîm peygamber olup, Azar'ın oğludur. Hz. İbrâhîm, Allah'a iman etmeyen Nemrûd ve onun halkına karşı kutsal savaşa girişmiş, kutsal savaş için Nemrûd ve halkının putlarını yıkınca onlar da ceza olarak İbrâhîm'i ateşe atmışlardır. Eserlerde bu olaya sık sık atıf yapılır. Hz. İbrâhîm, Allah'ın dostu "Halîlu'llâh" sıfatıyla anılır.

İdrîs: Kur'an'da adı geçen Hz. İdrîs, Cebrail'in ilk vahiy getirdiği peygamberdir. İlk defa yazı yazabilen ve elbise dikebilen kişi olduğu için kâtip ve terzilerin pîri sayılır. İdrîs peygamberin yeryüzünde ilk defa tıp ve yıldızlar "nücûm" bilgisini yayan kişi olduğu inancı vardır.

İlyâs: Tevrat'taki Elia peygamber olup Kur'an'da iki defa adı geçer. Hz. İlyâs, Hızır ile birlikte ölümsüzlük suyu "âb-ı hayat" kaynağına birlikte gitmişler ve sudan içmişlerdir.

İsâ: Hz. Meryem'in oğludur. Kur'an'da "Allah'ın oğlu diye anılan Hz. İsâ, bir bakire olan Meryem'den Allah'ın kudretiyle doğmuştur. İncil, Hz. İsâ'ya indirilmiştir. Hz. İsâ'ya ölüleri diriltmek, hastalara şifa vermek balçuktan kuşlar alarak onlara can vermek gibi mucizeler bahşedilmiştir.

İsmâîl: İbrâhîm peygamberin oğlu olup, Kur'an'da adı geçmektedir. Hz. İbrâhîm, rüyasında oğlu Hz. İsmâ'il'e, kendisini Allâh'a kurban ettiğini söylediğinde Hz. İsmâ'il de kendisine emrolunan şeyi yapmasını ister. Bu esnada Hz. İbrâhîm'e görmüş olduğu rüyanın hükmünün yerine getirildiği bildirilir. Bunun üzerine oğlunu kurban etmekten vazgeçip gökten indirilen bir koçu kurban eder. İslamiyetteki kurban kesme, bu olayın hatırasıdır. İnanışa göre, Hz. İsmâ'il Kâbe çevresinde kumları eşelerken Zemzem suyu fişkırmıştır.

Lokmân: Kendisine hikmet verilmesi sebebiyle Lokmân Hekim "Lokmânü'l-hakîm" diye bilinir. Edebiyatta hakîm/filozof kimliğinden çok hekim/tabip hüviyetinde görülmektedir. Bu sebeple Türk divan, tasavvuf ve halk edebiyatlarıyla Türk folklorunda "Lokmân Hekim, Lokmân-ı hâzık, tabip Lokmân, dert Lokmân'ı, şifa Lokmân'ı gibi ad ve

sıfatlarla anılmış, bu özelliği vurgulayacak kelimelerle vasıflandırılmıştır. Hikmet ve hekimliğin pîri olarak anılmaktadır.

Muhammed: Peygamberlerin en sonuncusu olan Hz. Muhammed, 571 yılında Mekke şehrinde doğmuştur. Doğumuyla beraber mucizevî olaylar gerçekleşmiştir. İran'da bin yıldan beri yanmakta olan mecusîlerin ateşi sönmüş, Medâyin şehrinde hükümdar sarayı kısmen yıkılmış, Sâve gölü yere geçmiş, kurumuş olan Semave suyu taşmış ve Kâbe'deki putlar yere devrilmiştir. Hz. İsa'nın haber verdiği son peygamber olan Hz. Muhammed, varlığın ilki, cihan güzelliğinin tescili, insanların efendisidir. Arşa çıkmış, çerh ü zemin O'na secde etmiştir. Hz. Muhammed, İslamiyet'i ve İslamiyet'in hoşgörüsünü bütün insanlığa yaymaya çalışmıştır.

Mûsâ: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'a göre büyük bir peygamber ve İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir. Hz. Mûsâ, Kur'an'da adı en çok geçen peygamberdir. Allah, Hz. Mûsâ'yı kendisine elçi seçmiştir, Allah ile aracsız konuştuğu için "kelîmullah" diye anılmaktadır.

Nemrûd: Bâbil ülkesinin kurucusu sayılır. Nemrûd, Bâbil Kulesi'ni yaptıran kral olmasının yanı sıra Hz. İbrâhîm'i ateşe attiren kişi olarak da bilinir. Allah'a imân etmemiştir. Nemrûd aynı zamanda halkına gaddarca eziyet eden bir kral olarak tanınmıştır.

Nûh: Kur'an'da Nûh, ümmeti tövbe istiğfara davet için gönderilen ilk peygamber olarak görülmektedir. Tufan peygamberi olarak bilinen Nûh peygamber, insanlığın ikinci babası sayılmaktadır. Nûh peygamber, tufandan önce Tanrı'nın emriyle büyük bir gemi inşa etmiştir. Tufanda insanlar ve hayvanlar tamamen yok olmuştur. Rivayete göre, Nûh'un gemisi altı ay süren tufandan sonra Cudi dağına üzerine oturmuştur ve gemidekiler kurtulmuştur. Ondan sonra insanlar Hz. Nûh'un üç oğlundan türemiştir.

Nûşirevân: Sâsâni hükümdarı I. Husrev'in Farsça şekli olup lakabı "âdil"dir. Medâyin'de yaptırmış olduğu sarayı halkını kabul edip dinlediği, adaletsizliğe uğrayanlara yardım ettiği yerdir. Sarayındaki Tâk-ı Kisrâ'ya bir çan astırıp ucuna zincir bağlayarak adaletsizliğe uğrayanların bu zinciri çekerek kendisini haberdar etmelerini sağlamıştır. Adaletli yönetiminden dolayı kendisine "Nûşirevân-ı âdil" denmiştir.

Osmân: İslamiyet'in üçüncü halifesi olan Hz. Osmân, M. 574 yılında dünyaya gelmiş, Hicret'ten önce Müslüman olmuştur. Hz. Ömer'in katledilmesinden sonra üçüncü halife olmuştur. Kur'an'ın çoğaltılıp önemli merkezlere gönderilmesi onun zamanında olmuştur.

Ömer: İslamiyet'in ikinci halifesi olan Hz. Ömer, 591 yılında dünyaya gelmiştir. Hz. Ebû Bekir vefat etmeden önce halife olarak Hz. Ömer'i tavsiye ettiğinden, vefatından sonra ikinci halife olarak müminlerin başına geçmiştir. Çok cesur bir yaradılıştaki olan Hz. Ömer, özellikle doğruluk ve adaleti ile tanınmış, bu yüzden "haklıyı haksızdan ayıran" anlamına gelen "Fârûk" lakabı ile anılmıştır. H. 23 / M. 644 yılında, 63 yaşındayken şehit edilmiştir.

Şît / Şîs: Şît, Hz. Âdem'in Hâbil'in ölümünden sonra doğan oğlu olarak geçmektedir. Şît kutsallık ve iyilik karakteriyle özdeşleştiğinden, insanlık tarihindeki her iyi kişinin Şît'in, her kötü kişinin Kâbil'in zürriyetinden geldiği söylenmektedir. Âdem'in çocukları arasında en güzeli, en faziletlisi, en sevileni ve kendisine en çok benzeyenidir. Hz. Âdem'in çocukları arasında Hâbil'in zürriyeti olmadığı, Kâbil'in zürriyeti de Nûh tufanında ortadan kalktığı için insanlığın Âdem'den sonraki ikinci atası Şît olarak kabul edilmektedir.

Yûnus: Kendisine vahiy indirildiği bildirilen peygamberlerdendir. Kur'an'ın onuncu sûresi onun adını alır. Denize atılan Hz. Yûnus'u bir balık yutup bir sahile çıkarmıştır. Balığın karnında ne kadar kaldığı bilinmeyen Hz. Yûnus, dua ederek kurtulmuştur. Edebiyatta da Hz. Yûnus'u balığın yutmasına dair hatırlatmalar çok sık kullanılmıştır.

Yûsuf: İsrâiloğullarına gönderilen, kendisine diğerleri gibi vahiy indirildiği bildirilen bir peygamberdir. Hz. Ya'kûb'un on iki oğlundan biri olan Hz. Yûsuf'un kıssası Kur'an'ın XII. "Yûsuf" sûresinde anlatılır. Kardeşleri tarafından kuyuya atılması, kuyudan bir kervan aracılığıyla kurtulması, Mısırlı bir zengine köle olarak satılması, Mısırlı zenginin karısının Yûsuf'a tutulması gibi kıssalardan öğrendiğimiz hayatında Hz. Yûsuf ilimin, marifetin ve güzelliğin simgesi olarak görülmektedir. Edebiyatta da güzelliğin ve doğruluğun sembolü olarak birçok manzum ve mensur eserde işlenmiştir.

A

aç-: açmak

a.-sa (Mihmân kélip **ağzın açsa** sansız şevâb) 16

Âdem Ata *ö.a.* Hz. Âdem

Ā. (Evvelî **Âdem Ata** Havvâ Ana)

2

'âdil *Ar.:* âdil

'â. (Nüşirevân **'âdil** ol Muḥammed sulṭân) 9

ağ(1)z: ağız

a.+ın (Mihmân kélip **ağzın açsa** sansız şevâb) 16

al-: almak

a.-mış (Tilep **almış** qıyâmette ümmetini) 11

'Alî *ö. a.* Hz. Ali → **'Alî Ḥaydâr**

'A. (Fâtıma resûl qızı 'Alî çüfti hem) 11

'Alî Ḥaydâr *ö. a.* Hz. Ali → **'Alî**

'A. (Ebû Bekir, 'Ömer, 'Osmân, **'Alî Ḥaydâr**) 6

aḡa: ona

a. (Ebû Bekr rāstlıg için **aḡa** kélgen) 9

a. (Ḥûrlar **aḡa** qarşu kélip qılır ṭavâf) 16

andağ: öyle, o şekilde, onun gibi, böyle

a. (**Andağ** otqa bél bağlaban turdi Ḥağ'qa) 5

arığ: arı, temiz

a. (Terāvîh **arığ** Resûl sünnetidür) 10

‘arş *Ar.*: gökyüzünün dokuzuncu kati

‘a. u kürsī (Şevābı **‘arş u kürsī** levḥdin aşar) 18

aş-: aşmak

a.-ar (Şevābı **‘arş u kürsī** levḥdin **aşar**) 18

at-: atmak

a.-tı (İbrāhīm’ni Nemrūd tutup **attı otqa**) 5

‘atā: bağış, ihsan

‘a. (Ḥaq’dın **‘atā** fażl-ı kerem minnetidür) 10

atlıg: adlı

a. (Kirgey-siz **güher atlıg sarāylarga**) 17

ata: baba

a.+mızını (Ol evvel **atamızını** Ḥaqq yarattı) 3

ay: ay, 30 gün.

a. (Bu rüze néçe tursa **bir ay** turğay) 12

a. (Uşbu **ay** tükengüçe şeytān yürmes) 13

a.-da (Uşbu **ayda** cennet qapuğı pāsıh yafılmas) 13

a.-da (Bu **ayda** olğan qullar tamuğ körmes) 13

a.-largā (Kim yetti kim yétmedi **bu aylarğa**) 17

a.-larda (Tilekler **bu aylarda** qabül bolğay) 12

ayt-: söylemek, demek

a.-a kél- (Yā ramazān **ayta kældük** bu baylarga) 17

B

bağla-: bağlamak

b.-ban (Andağ otqa **bél bağlaban** turdı Ḥaq’qa) 5

balıg: balık

b. (Yazmış Yūnus deryā içre yuttı **balıg**) 7

b. (Yūnus érdi deryā içre **balıg** yutqan) 8

barça: herkes

b. (Bu munça peygamberler ötti **barça**) 2

baş: baş, öncü; başlangıç

b.+ığa (Rūze-dārını **başığa dürler saçar**) 18

bay: zengin

b.+largā (Yā ramazān **ayta kældük** bu baylarga) 17

bél: bel

b. bağla- (Andağ otqa **bél bağlaban** turdı Ḥaq’qa) 5

bér-: vermek

b.-diler (Boyun sunup fermānıga **bérdiler cān**) 4

b.-iñ (Biz kélip-miz hoşluq birle **bériñ** bizge) 20

b.-iñ (Kéliñ dōstlar **zekāt bériñ** rüzeñizge) 20

bid‘at *Ar.*: Hz. Muhammed’dan sonra getirilen yenilik

b. (**Bid'at** işni taşlap émdi buyruğ tutuñ) 19

bil-: bilmek

b.! (Resül rāzī bolsa Mevlīm **bil** rāzīdür) 21

b.-gil (Kim qılsa yaqın **bilgil** ümmetidür) 10

Bilāl *ö.a.* Bilāl

B. érđi (**Bilāl érđi** érte qopup na'ra urğan) 9

bir: bir

b. (**Bir dırahtım** kéme çapqan Nüh Peyğamber) 6

b. (Bu rüze néçe tursa **bir ay** turğay) 12

birle: ile, birlikte, beraber, → **birlen**

b. (Biz kélip-miz **hoşluq birle** bériñ bizge) 20

birlen: ile, birlikte, beraber, → **birle**

b. (**Ol cān birlen** namāz oqup rüze tuttı) 3

b. (Resūlu'llāh **emrin birlen** ten cān tutuñ) 19

biz: biz

b. (**Biz** kélip-miz hoşluq birle bériñ bizge) 20

b.+ge (Biz kélip-miz hoşluq birle bériñ **bizge**) 20

bol-: olmak

b.-ğay (Tilekler bu aylarda **qabūl bolğay**) 12

b.-sun (Rüzıñız **qabūl bolsun** yā Ramazān) 3

b.-sa (Resül rāzī bolsa Mevlīm bil rāzīdür) 21

boyun: boyun

b. sun- (**Boyun sunup** fermānıga bérdiler cān) 4

bu: bu (sıfat)

b. (**Bu** munça peyğamberler ötti barça) 2

b. (Peyğamber yārānları **bu tört peyğamber**) 6

b. (**Bu rüze mu'cizāt köp halāyıq hem**) 7

b. (**Bu rüze** néçe tursa bir ay turğay) 12

b. (Tilekler **bu aylarda** qabūl bolğay) 12

b. (**Bu ayda** olğan qullar tamuğ körmes) 13

b. (**Bu rüze** ottuz küni mihmān turur) 15

b. (Yā ramazān ayta keldük **bu baylarga**) 17

b. (Kim yetti kim yétmedi **bu aylarga**) 17

b. (Du'ā qılıp **bu yārānlar** kitsün üyge) 20

buyruğ: buyruk

b. tut- (**Bid'at** işni taşlap émdi **buyruğ tutuñ**) 19

C

cān *Far.*: can, ruh; sevgili

c. (**Ol cān birlen** namāz oqup rüze tuttı) 3

- c. bér-** (Boyun sunup fermānıga bértiler cān) 4
c. tepret- (Tofraqdın şüretqılıp cān tepretti) 3
c. tut- (Resūlu'llāh emrin birlen ten cān tutuñ) 19
cennet *Ar.:* cennet
c. (Uşbu ayda **cennet qapuğı** pāsıñ yafılmas) 13
cümle *Ar.:* tüm, bütün, hep
c.+ni (**Cümleni** yarlıqağay qādir Uğan) 22

Ç

- çap-**: vurmak; kesmek
ç.-qan (**Bir dırahtdın kême çapqan Nūh Peyğamber**) 6
çüft: eş
ç.+i (Fātıma resül qızı **'Alī çüfti** hem) 11

D

- dé-**: demek
d.-p (Éşitsün **dép** emr qıldı İzim sübhān) 22
deryā *Far.:* deniz; nehir
d. (Yazmış Yūnus **deryā içre** yuttı balıg) 7
d. (Yūnus érdi **deryā içre** balıg yutqan) 8
dıraht *Far.:* ağaç
d.+dın (**Bir dırahtdın kême çapqan Nūh Peyğamber**) 6

- dōst** *Far.:* dost, arkadaş
d.+lar (Kélin **dōstlar** zekāt bérin rüzeñizge) 20
du'ā *Ar.:* dua
d. qıl- (**Du'ā qılıp** bu yārānlar kitsün üyge) 20
dūzah *Far.:* cehennem
d. (Kéygeni **dūzah içre** otdın turur) 15
dür *Ar.:* inci
d.+ler (Rüze-dārni başıga **dürler saçar**) 18

E

- Ebū Bekir** *ö.a.* Hz. Ebû Bekir
E. (**Ebū Bekir**, 'Ömer, 'Osmān , 'Alī Haydār) 6
E. (**Ebū Bekr** rāstlıg üçün aña kélgen) 9
émdi: şimdi
é. (Kél **émdi** Haqq qulları rüze tutuñ) 19
é. (Bid'at işni taşlap **émdi** buyruğ tutuñ) 19
emr *Ar.:* emir, buyruk
e. qıl- (Éşitsün **dép emr qıldı İzim sübhān**) 22
e.+in (**Resūlu'llāh emrin birlen ten cān tutuñ**) 19
ér-: imek, olmak
é.-di (**Eyyüb érdi** qurt Rabbiñe şabr qılğan) 8

é.-di (Yūsuf **é**rdi quduğ içre tün kün qalğan) 8

é.-di (Yūnus **é**rdi deryā içre balıg yutqan) 8

é.-di (Bilāl **é**rdi érte qopup na'ra urğan) 99

érte: erken

é. (Bilāl **é**rdi **érte** qopup na'ra urğan) 9

es-selāmü 'aleyküm *Ar.*: Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun

e. (Es-selāmü 'aleyküm yā şehr-i Ramazān) 1

éşit-: işitmek

é.-sün (Éşitsün **dép** emr qıldı İzim sübhān) 22

ét-: etmek, yapmak

é.-ti (Hoş-qadr tili **halāş ét**ti İzi'm Hālıq) 7

evvel *Ar.*: evvel, önce

e. (Ol **evvel** **atamızı** Hāq yarattı) 3

evvelī *Ar.*: en önce; ilk önceleri

e. (Evvelī Ādem Ata Havvā Ana) 2

Eyyüb *ö.a.* Eyyûb

E. **é**rdi (Eyyüb **é**rdi qurt Rabbiğe sabr qılğan) 8

F

Fāṭıma *ö.a.* Hz. Fatma

F. (Fāṭıma resül qızı 'Alī çüfti hem) 11

faẓl *Ar.*: Erdem, lütuf

f. (Hāq'dım 'aṭā **faẓl-ı kerem minnetidür**) 10

fermān *Far.*: buyruk, emir

f.+ıgā (Boyun sunup **fermānıgā** bérdirler cān) 4

G

güher *Far.*: inci

g. (Kirgey-siz **güher** **atlıg sarāylarga**) 17

H/H/Ḥ

Hāq *Ar.*: Tanrı

H. (Ol evvel **atamızı** Hāq yarattı) 3

H. (Körün kim Hāq **nürıdım** tamām qılğay) 12

H. (Kél émdi Hāq **qulları** rüze tutuñ) 19

H.+qa (Andağ otqa bél bağlaban turdı Hāq'qa) 5

H.+dım (Hāq'dım 'aṭā **faẓl-ı kerem minnetidür**) 10

halāş *Ar.*: kurtulma, kurtuluş

ḥ. ét- (Hoş-qadr tili **halāş ét**ti İzi'm Hālıq) 7

halāyıq *Ar.*: yaratılmışlar, varlıklar, bütün insanlar

ḥ. (Bu rüze mu'cizāt **köp halāyıq** hem) 7

hālıq *Ar.*: yaratan; Tanrı

ḥ. (Hoş-qadr tili **halāş ét**ti İzi'm **hālıq**) 7

Ḥavvâ Ana *ö.a.* Havvâ

H. (Evvêlî Ādem Ata **Ḥavvâ Ana**)
2

ḥayvân *Ar.:* hayvan

ḥ. **turur** (Rūzeni yégen qullar
ḥayvân turur) 15

Ḥekīm Loqmān *ö.a.* Lokmān Hekim

H. (Ölümge ḥîle qıldı **Ḥekīm**
Loqmān) 4

hem *Far.:* hem, ve, aynı zamanda

h. (Bu rûze mu‘cizât köp ḥalâyıq
hem) 7

h. (Fâtıma resûl qızı ‘Alî çüfti
hem) 11

ḥil‘at *Ar.:* kaftan, hil‘at

ḥ.+mı (Uçmaḥ içre qılmış **va‘de**
ḥil‘at mı) 11

ḥîle *Ar.:* hile

ḥ. qıl- (Ölümge **ḥîle qıldı** Ḥekīm
Loqmān) 4

ḥoş *Far.:* hoş, güzel; tatlı

ḥ. (**Ḥoş qadr tili** ḥalâş étti İzi‘m
Ḥâlîq) 7

ḥoşluq *Far.+T.:* hoşluk

ḥ. birle (Biz kélip-miz **ḥoşluq**
birle bériñ bizge) 20

ḥūr *Ar.:* huri, cennet kızı

ḥ.+lar (**Ḥūrlar** aña qarşu kélip
qılır ṭavāf) 16

İ

İbrâhîm *ö.a.* İbrâhîm peygamber

İ. (**İbrâhîm** İsmâ‘îl‘ni qıldı
qurbân) 4

İ.+ni (**İbrâhîm‘ni** Nemrüd tutup
attı otqa) 5

içre: içinde, arasında, içeri

i. (İçürgeyler **uçmaḥ içre** türlüğ
şarâb) 16

i. (**Uçmaḥ içre** qılmış va‘de ḥil‘at
mı) 11

i. (Yazmış Yünus **deryâ içre** yuttı
balığ) 7

i. (Kéygeni **dūzaḥ içre** otdın turur)
15

i. (Yünus érdi **deryâ içre** balığ
yutqan) 8

i. (Yūsuf érdi **quduğ içre** tün kün
qalğan) 8

içür-: içirmek

i.-geyler (**İçürgeyler** uçmaḥ içre
türlüğ şarâb) 16

İsmâ‘îl *ö.a.* İsmâîl peygamber

İ.+ni (İbrâhîm **İsmâ‘îl‘ni** qıldı
qurbân) 4

iş: iş; olay

i.+ni (Bid‘at **işni** taşlap émdi
buyruğ tutuñ) 19

İzi: Tanrı

İ.+m (Hoş-qadr tili ḥalâş étti
İzi‘m Ḥâlîq) 7

İ.+m (Éşitsün dép emr qıldı **İzim**
sübḥân) 22

K/Q

qabûl *Ar.:* kabul, rıza gösterme;
alma; razı olma

q. bol- (Rūzıñız **qabül bolsun** yā Ramazān) 3
q. bol- (Tilekler bu aylarda **qabül bolğay**) 12
qādir *Ar.:* kuvvetli, kudretli
q. (Cümleni yarlıqağay **qādir Uğan**) 22
q. (Tünlerde yağış tünler **qādir tüni**) 14
qal-: kalmak, bulunmak
q.-ğan (Yūsuf érdi quduğ içre tün kün **qalğan**) 8
qapuğ: kapı
q.+ı (Uşbu ayda **cennet qapuğı** pāsıñ yafılmas) 13
qarşu: karşı
q. kél- (Hürler aña **qarşu kélip** qılır **tavāf**) 16
qāzı *Ar.:* kadı
q.+dür (Tıñla maşşer künleride **ol qāzıdır**) 21
kél-: gelmek
k.-ip-miz (Biz **kélip-miz** hoşluq birle bériñ bizge) 20
k.-dük (Yā ramazān **ayta keldük** bu baylarga) 17
k.! (**Kél** émdi Haqq qulları rüze tutuñ) 19
k.-iñ (**Kéliñ** dōstlar zekāt bériñ rüzeñizge) 20
k.-ip (Mihmān **kélip** ağızın açsa sansız şevāb) 16

k.-ip (Hürler aña **qarşu kélip** qılır **tavāf**) 16
k.-gen (Ebū Bekr rāstlıg üçün aña **kélgen**) 9
kelām *Ar.:* söz
k. (Ve ‘aleyküm selām **nūr-ı Qur‘ān-ı kelām**) 1
kéme: gemi
k. (Bir dırahtdın **kéme** çapqan Nūh Peyğamber) 6
kerem *Ar.:* asillik; cömertlik; bağış
k. (Haq’dın ‘atā **faız-ı kerem minnetidür**) 10
qıl-: kılmak, yapmak
q.-ur (Hürler aña **qarşu kélip qılır tavāf**) 16
q.-miş (Uçmağ içre **qılmış** va‘de hil‘at mı) 11
q.-dı (Rūzeni **şifat qıldı** Qul Süleymān) 22
q.-dı (Éşitsün dep **emr qıldı** İzim sübhān) 22
q.-dı (İbrāhīm İsmā‘il‘ni **qıldı qurbān**) 4
q.-dı (Ölümge **hile qıldı** Hekīm Loqmān) 4
q.-ğay (Körün kim Haqq nürdın **tamām qılğay**) 12
q.-sa (Kim **qılsa yaqın** bilgil ümmetidür) 10
q.-ıp (**Du‘ā qılıp** bu yārānlar kitsün üyge) 20

q.-ğan (Eyyüb érdi qurt Rabbiñe şabr qılğan) 8

qıyâmet *Ar.:* dünyanın sonu, kıyâmet

q.+te (Tilep almış **qıyâmette** ümmetini) 11

qız: kız

q.+ı (Fâţıma **resûl qızı** ‘Alî çüfti hem) 11

kim (I): kişi kimse (zahir)

k. (**Kim** qılsa yaqın bilgil ümmetidür) 10

k. (**Kim** yetti kim yétmedi bu aylarga) 17

kim (II) *Far.:* ki bağlama edatı

k. (Körün **kim** Haqq nüridin tamâm qılğay) 12

kir-: girmek

k.-gey-siz (**Kirgey-siz** güher atlıg sarâylarga) 17

kit-: gitmek

k.-sün (Du‘â qılıp bu yârânlar **kitsün** üyge) 20

qop-: ortaya çıkmak, kalkmak

q.-up (Bilâl érdi érte **qopup** na‘ra urğan) 9

köp: çok

k. (Bu rûze mu‘cizât köp halâyıq hem) 7

kör-: görmek

k.-ün (**Körün** kim Haqq nüridin tamâm qılğay) 12

k.-mes (Bu ayda ölğan qullar tamuğ körmes) 13

köy- yanmak

k.-geni (**Köygeni** düzağ içre otdın turur) 15

quduğ: kuyu

q. (Yūsuf érdi **quduğ içre** tün kün qalğan) 8

qul: kul

q.+lar (Bu ayda ölğan qullar tamuğ körmes) 13

q.+lar (**Rūzeni yégen** qullar hayvân turur) 15

q.+ları (Kél émdi **Haqq qulları** rûze tutuñ) 19

Qul Süleymân *ö. a.:* Kul Süleyman

Q. (Rūzeni şıfat qıldı **Qul Süleymân**) 22

Qurân: Kur‘an

Q. (Ünlerde yahşı ünler **Qurân üni**) 14

Qur‘ân-ı kelâm *Ar.+Far.:* Kur‘an sözü

Q. (Ve ‘aleyküm selâm **nūr-ı Qur‘ân-ı kelâm**) 1

qurbân *Ar.:* kurban

q. qıl- (İbrâhîm İsmâ‘îl‘ni **qıldı qurbân**) 4

qurt: kurt

q. (Eyyüb érdi **qurt** Rabbiñe şabr qılğan) 8

qutluğ: kutlu

q. turur (Mağrıbdın maşrıq turur qutluğ müdām) 1

kün: gün

k. (Yūsuf érdi quduğ içre tün kün qalğan) 8

k.+i (Bu rüze ottuz küni mihmān turur) 15

k.+i (Tüni küni rüze tutup yaratqanğa) 5

k.+i (Künlerde yaḥşı künler rüze küni) 14

k.+ler (Künlerde yaḥşı künler rüze küni) 14

k.+lerde (Künlerde yaḥşı künler rüze küni) 14

k.+leride (Tıñla maḥşer künleride ol qāzīdür) 21

kürsī *Ar.:* yeryüzü

k. (Şevābı ‘arş u kürsī levḥdin aşar) 18

L

levḥ *Ar.:* levha

l.+din (Şevābı ‘arş u kürsī levḥdin aşar) 18

M

mağrib *Ar.:* batı

m.+dın (Mağrıbdın maşrıq turur qutluğ müdām) 1

maḥşer *Ar.:* toplanma yeri; kıyamet gününde ölülerin dirilerek toplanacakları yer.

m. (Tıñla maḥşer künleride ol qāzīdür) 21

maşrıq *Ar.:* doğu

m. turur (Mağrıbdın maşrıq turur qutluğ müdām) 1

Mevlīm *Ar.:* Mevlâ, efendi, sahip, malik; Allah

M. (Resül rāzī bolsa Mevlīm bil rāzīdür) 21

mihmān *Far.:* konuk

m. turur (Bu rüze ottuz küni mihmān turur) 15

m. kél- (Mihmān kélip ağzın açsa sansız şevāb) 16

minnet *Ar.:* minnet, borçluluk duygusu

m.+idür (Ḥaq’dın ‘aṭā fażl-ı kerem minnetidür) 10

mu‘cizāt *Ar.:* mucizeler

m. (Bu rüze mu‘cizāt köp ḥalāyıq hem) 7

munça: bunca

m. (Bu munça peygamberler ötti barça) 2

Muḥammed *ö. a.* Hz. Muhammed → **Resül, Resülu’llāh**

M. (Muḥammed ümmetiğa yā Ramazān) 1, 2, 3, 4,5 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22

Mūsā *ö.a* Mūsâ peygamber

M. (Şīs nebī, Nūḥ nebī, Mūsā yana) 2

müdüâm *Ar.*: devam eden, devamlı, sürekli

m. (Mağrıbdın maşrıq turur qutluğ müdüâm) 1

münâfıq *Ar.*: nifak sokan, iki yüzlülük eden, İslamiyet'e inanmadığı halde inanmış gibi görünen.

m. (Münâfıq müşriklerdin nâ-râzîdür) 21

müşrik *Ar.*: Allah'a ortak koşan, kâfir

m.+lerdin (Münâfıq müşriklerdin nâ-râzîdür) 21

N

namâz *Far.*: namaz

n. oqu- (Ol cân birlen namâz oqup rûze tuttu) 3

na'ra *Far.*: perişan, deli gibi

n. ur- (Bilâl érdi érte qopup na'ra urğan) 9

nâ-râzı *Far. +Ar.*: rızasız

n.+dur (Münâfıq müşriklerdin nâ-râzîdür) 21

nârside *Ar.*: taze

n. (Yetti yaşar nârside rûze tutar) 18

nebî *Ar.*: peygamber

n. (Şîs nebî, Nüh nebî, Mūsâ yana) 2

n. (Şîs nebî, Nüh nebî, Mūsâ yana) 2

néçe: nice

n. (Bu rûze néçe tursa bir ay turğay) 12

Nemrüd *ö.a.* Nemrüd

N. (İbrâhîm'ni Nemrüd tutup attı otqa) 5

Nüh *ö. a.:* Nüh peygamber

N. (Bir dırahtdın kéme çapqan Nüh Peyğamber) 6

N. (Şîs nebî Nüh nebî Mūsâ yana) 2

nür *Ar.*: nur, aydınlık, parlaklık

n. (Ve 'aleyküm selâm nür-ı Qur'an-ı kelâm) 1

n.+ıdım (Körüñ kim Haqq nürıdım tamâm qılğay) 12

Nüşirevân <*Far. nüşîn+revân.*

Nüşirevân, adaletiyle ünlü Sâsânî hükümdarı.

N. (Nüşirevân 'âdil ol Muhammed sulţân) 9

O

oqu-: okumak

o.-p (Ol cân birlen namâz oqup rûze tuttu) 3

ol (I): o (III. teklik kişi zamiri)

o. (Tıñla maşşer künleride ol qâzîdür) 21

ol (II): o (işaret sıfatı)

o. (Ol cân birlen namâz oqup rûze tuttu) 3

- o.** (Ol evvel atamızı Haqq yarattı) 3
- o.** (Nüş revān ‘ādil ol Muḥammed sultān) 9
- ‘Osmān** *ö. a.:* Hz. Osmān
- O.** (Ebū Bekir, ‘Ömer, ‘Osmān, ‘Alī Ḥaydār) 6
- ot:** atəş
- o.+dın** (Kéygeni dūzah içre **otdın turur**) 15
- o.+qa** (İbrāhīm’ni Nemrūd tutup attı **otqa**) 5
- o.+qa** (Andağ **otqa** bəl bağlaban turdı Haqq’qa) 5
- ottuz:** otuz
- o.** (Bu rüze **ottuz küni** mihmān turur) 15

Ö

- öl-:** ölmək
- ö.-ğan** (Bu ayda **ölğan** qullar tamuğ körməs) 13
- ölüm:** ölüm
- ö.+ge** (Ölümge ḥile qıldı Hekīm Loqmān) 4
- ‘Ömer** *ö. a.:* Hz. Ömer
- ‘Ö.** (Ebū Bekir, ‘Ömer, ‘Osmān, ‘Alī Ḥaydār) 6
- öt-:** geçmek
- ö.-ti** (Bu munça peyğamberler **ötti** barça) 2

P

- pāsih** *Far.:* *fāsih* iptal eden, bozan
- p.** (Uşbu ayda cennet qapığı **pāsih** yafılmas) 13
- peyğamber** *Far.:* peyğamber
- p.** (Bir dırahtdın kème çapqan **Nūḥ Peyğamber**) 6
- p.** (**Peyğamber** yārānları bu tört peyğamber) 6
- p.** (Peyğamber yārānları **bu tört peyğamber**) 6
- p.+ler** (Bu **munça peyğamberler** ötti barça) 2

R

- Rab** *Ar.:* Rab, Tanrı
- R.+ ije** (Eyyüb érdi qurt **Rabbije** şabr qılğan) 8
- Ramazān** *Ar.:* oruç ayı
- R.** (Muḥammed ümmetiğa yā **Ramazān**) 1, 2, 3, 4,5 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22
- rāstlıg** *Far.+T.:* doğruluk
- r.** (Ebū Bekr **rāstlıg** üçün aña kélgen) 9
- rāzī** *Ar.:* Rıza gösteren, kabul eden
- r. bol-** (Resül **rāzī** bolsa Mevlīm bil rāzīdür) 21
- r.+dür** (Resül rāzī bolsa Mevlīm bil **rāzīdür**) 21

Resül *Ar.:* Allah'ın elçisi, Hz. Muhammed → **Muhammed, Resülu'llâh**

R. (Terāvīh arıǵ **Resül sünnetidür**) 10

R. (Fāṭıma **Resül qızı** 'Alī çüfti hem) 11

R. (**Resül** rāzī bolsa Mevlīm bil rāzīdür) 21

Resülu'llâh *Ar.* Allah'ın elçisi, Hz. Muhammed → **Muhammed, Resül**

R. (**Resülu'llâh emrin birlen** ten cān tutuǵ) 19

rüz *Far.:* oruç → **rüze**

r.+ıñız (**Rüzıñız** qabül bolsun yā Ramažān) 3

rüze *Far.:* oruç → **rüz**

r. (**Bu rüze mu'cizāt köp ħalāyıq hem**) 7

r. (**Bu rüze** néçe tursa bir ay turǵay) 12

r. (**Bu rüze** ottuz küni mihmān turur) 15

r. (Künlerde yaǵşı künler **rüze küni**) 14

r. tut- (Kél émdi Haqq qulları **rüze tutuǵ**) 19

r. tut- (Ol cān birlen namāz oqup **rüze tuttı**) 3

r. tut- (Tüni küni **rüze tutup** yaratqanǵa) 5

r. tut- (Yetti yaşar nārside **rüze tutar**) 18

r.+ni (**Rüzeni** yégen qullar ħayvān turur) 15

r.+ni (**Rüzeni** şıfat qıldı Qul Süleymān) 22

r.+ñize (Kéliñ dōstlar zekāt bériñ rüzeñizge) 20

rüze-dār *Far.:* oruçlu, oruç tutan

r.+nı (**Rüze-dārını** başıǵa dürler saçar) 18

S

şabr *Ar.:* sabır

ş. qıl- (Eyyüb érdi qurt Rabbiñe **şabr qılǵan**) 8

saç-: saçmak

s.-ar (**Rüze-dārını** başıǵa **dürler saçar**) 18

sansız: sayısız

s. (Mihmān kélip aǵzın açsa **sansız şevāb**) 16

sarāy *Far.:* saray

s.+largā (Kirgey-siz güher atlıǵ **sarāylarga**) 17

şevāb *Ar.:* sevap

ş. (Mihmān kélip aǵzın açsa **sansız şevāb**) 16

ş.+ı (**Şevābı** 'arş u kürsī levħdin aşar) 18

şıfat *Ar.:* hâl, şekil

ş. qıl- (**Rüzeni** şıfat qıldı Qul Süleymān) 22

sun-: eǵmek

- s.-up** (**Boyun sunup** fermānıga bédiler cān) 4
- sultān** *Ar.*: sultan, hükümdar
- s. (Nüş revān ‘ādil ol Muḥammed sultān) 9
- şüret** *Ar.*: görünüş; yüz
- ş. **qıl-** (Tofraqdın **şüret qılıp** cān tepretti) 3
- sübhān** *Ar.*: her türlü kusur ve eksikliklerden arınmış
- s. (Éşitsün dép emr qıldı İzim sübhān) 22
- sünnet** *Ar.*: sünnet
- s.+idür (Terāvīh arıg Resül sünnetidür) 10

Ş

- şarāb** *Far.*: şarap
- ş. (İçürgeyler uçmaḥ içre **türlüg şarāb**) 16
- şehr** *Far.*: il, kent
- ş.-i **Ramazān** (Es-selāmü ‘aleyküm **yā şehr-i Ramazān**) 1
- şeytān** *Ar.*: şeytan
- ş. (Uşbu ay tükengüçe **şeytān** yürmes) 13
- Şīs** *ö.a.* Hz. Şīs
- Ş. (**Şīs nebī** Nüh Nebī Mūsā yana) 2

T

- tamām** *Far.*: tamam, bütün

- t. **qıl-** (Körün kim Ḥaqq nürıdın **tamām qılğay**) 12
- tamuğ**: cehennem
- t. (Bu ayda ölğan qullar **tamuğ** körmes) 13
- taşla-**: atmak
- t.-p (Bid‘at işni **taşlap** émdi buyruğ tutuğ) 19
- ṭavāf** *Ar.*: etrafını dolaşma, hacı olmak üzere zamanında ve belirli usul dahilinde Kâbe’nin etrafını dolanarak ziyaret etme.
- t. **qıl-** (ḤürLAR aña qarşu kélip **qılır ṭavāf**) 16
- ten** *Far.*: ten, vücut, beden
- t. (Resülü’llāh emrin birlen **ten cān tutuğ**) 19
- tepret-**: depretmek, harekete geçirmek, canlandırmak
- t.-ti (Tofraqdın şüret qılıp **cān tepretti**) 3
- terāvīh** *Far.*: terāvīh
- t. (**Terāvīh** arıg Resül sünnetidür) 10
- tıñla-**: dinlemek
- t.! (**Tıñla** maḥşer künleride ol qāzıdür) 21
- til**: dil
- t.+i (**Ḥoş-qadr tili** ḥalāş étti İzi‘m Ḥālıq) 7
- tile-**: dilemek
- t.-p (**Tilep** almış qıyāmette ümmetini) 11

tilek: dilek

t.+ler (**Tilekler** bu aylarda qabül bolğay) 12

tofraq: toprak

t.+dın (**Tofraqdın** şüret qılıp cān tepretti) 3

tört: tört

d. (Peyğamber yārānları **bu tört peyğamber**) 6

tur-: (I) durmak, kalkmak

t.-dı (Andağ otqa bél bağlaban **turdı** Haq'qa) 5

t.-ğay (Bu rüze néçe **tursa** bir ay turğay) 12

t.-sa (Bu rüze néçe **tursa** bir ay turğay) 12

tur-: (II) ek fiil olarak devamlılık ifadesiyle bildirme kipini teşkil eder

t.-ur (Mağrıbdın maşrıq **turur qutluğ** müdām) 1

t.-ur (Bu rüze ottuz küni **mihmān turur**) 15

t.-ur (Rūzeni yégen qullar **hayvān turur**) 15

t.-ur (Kéygeni dūzağ içre **otdın turur**) 15

tut-: tutmak, sunmak, yerine getirmek

t.-ar (Yetti yaşar nārside **rüze tutar**) 18

t.-tı (Ol cān birlen namāz oqup **rüze tuttı**) 3

t.-uñ (Bid'at işni taşlap émdi **buyruğ tutuñ**) 19

t.-uñ (Kél émdi Haqq qulları **rüze tutuñ**) 19

t.-uñ (Resūlu'llāh emrin birlen **ten cān tutuñ**) 19

t.-up (İbrāhīm'ni Nemrūd **tutup** attı otqa) 5

t.-up (Tüni küni **rüze tutup** yaratqanğa) 5

tüken-: tükenmek

t.-güçe (Uşbu ay **tükengüçe** şeytān yürmes) 13

tün: gece

t.+i (**Tüni küni** rüze tutup yaratqanğa) 5

t.+i (Tünlerde yahşı tünler **qādir tüni**) 14

t.+ler (Tünlerde yahşı **tünler** qādir tüni) 14

t.+lerde (Tünlerde yahşı tünler qādir tüni) 14

t. kün (Yūsuf érđi quduğ içre **tün kün** qalğan) 8

türlüg: türlü

t. (İçürgeyler uçmağ içre **türlüg şarāb**) 16

U

u *Far.:* ve

u. (Şevābı 'arş **u kürsī** levħdin aşar) 18

uçmağ: cennet

u. (İçürgeyler **uçmağ içre** türlüğ şarāb) 16

u. (**Uçmağ içre** qılmış va‘de hil‘at ını) 11

Uğan: Tanrı

U. (Cümleni yarlıqağay **qādir Uğan**) 22

ur-: vurmak

ur-ğan (Bilāl érđi érte qopup **na‘ra urğan**) 9

uşbu: bu

u. (**Uşbu ayda cennet qapuğı pāsih yafılmas**) 13

u. (**Uşbu ay** tükengüçe şeytān yürmes) 13

Ü

üçün: için

ü. (Ebū Bekr **rāstlıg üçün** aña kélgen) 9

ümmet *Ar.:* ümmet

ü.+iğa (**Muhammed ümmetiğa yā Ramazān**) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22

ü.+ini (Tilep almış qiyāmette **ümmetini**) 11

ü.+idür (Kim qılsa yaqīn bilgil **ümmetidür**) 10

ün: ses

ü.+i (Ünlerde **yağşı ünler Qurān üni**) 14

ü.+ler (**Ünlerde** yağşı ünler Qurān üni) 14

ü.+lerde (**Ünlerde** yağşı ünler Qurān üni) 14

üy: ev

ö.+ge (Du‘ā qılıp bu yārānlar kitsün **üyge**) 20

V

va‘de *Ar.:* vade

v. qıl- (**Uçmağ içre qılmış va‘de** hil‘at ını) 11

ve ‘aleyküm selām *Ar.:* ve selam sizin üzerinize olsun!

v. (**Ve ‘aleyküm selām** nūr-ı Qur‘ān-ı kelām) 1

Y

yā *Ar.:* ey, hey

y. (Muhammed ümmetiğa **yā Ramazān**) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22

yafıl-: kapatmak; örtmek

y.-mas (**Uşbu ayda cennet qapuğı pāsih yafılmas**) 13

yağşı: iyi, güzel

y. (Künlerde **yağşı künler** rüze küni) 14

y. (Tünlerde **yağşı tünler** qādir tüni) 14

y. (Ünlerde **yahşı ünler** Qurân üni) 14

yaqîn *Ar.*: sağlam ve keskin bilgi

y. (Kim qılsa **yaqîn bilgil** ümmetidür) 10

yana: yine

y. (Şîs nebî Nûh nebî Mûsâ **yana**) 2

yārān *Far.*: dostlar, sevgililer

y.+lar (Du'ā qılıp **bu yārānlar** kitsün üyge) 20

y.+ları (**Peygamber yārānları** bu tört peygamber) 6

yarat-: yaratmak

y.-tı (Ol evvel atamızı Haqq **yarattı**) 3

y.-qanğa (Tüni küni rûze tutup **yaratqanğa**) 5

yarlıqa-: bağışlamak

y.-ğay (Cümleni **yarlıqağay** qâdir Uğan) 22

yaşa-: yaşamak

y.-r (Yetti **yaşar** nârside rûze tutar) 18

yaz-: yazmak

y.-miş (**Yazmış** Yûnus deryâ içre yuttı balıg) 7

yé-: yemek

y.-gen (**Rûzeni yégen** qullar hayvân turur) 15

yétme-: ulaşmamak

y. (Kim yetti kim **yétmedi** bu aylarga) 17

yetti: yedi

y. (**Yetti** yaşar nârside rûze tutar) 18

Yûnus *ö.a.* Hz. Yûnus

Y. (Yazmış **Yûnus** deryâ içre yuttı balıg) 7

Y. **érđi** (**Yûnus érđi** deryâ içre balıg yutqan) 8

Yûsuf *ö.a.* Hz. Yûsuf

Y. **érđi** (**Yûsuf érđi** quduğ içre tün kün qalğan) 8

yut-: yutmak

y.-tı (Yazmış Yûnus deryâ içre **yuttı** balıg) 7

y.-qan (Yûnus érđi deryâ içre balıg **yutqan**) 8

yür-: yürümek; hareket etmek

y.-mes (Uşbu ay tükengüçe şeytân **yürmes**) 13

Z

zekat *Ar.*: zekat

z. bér- (Kéliñ dōstlar **zekāt bérin** rûzeñizge) 20

Sonuç

Yesevîlik geleneğinde Kul Süleyman tarafından yazılan *Hikmet-i Qul Süleymân* başlıklı ramazan-nâmenin muhtevasına, biçim ve dil özelliklerine göre Doğu Türkçesi sahasında ve hikmet tarzında yazıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu manzumenin Yesevîlik geleneğinde yazılan hikmetler gibi sanat kaygısından uzak, samimi ve coşkulu

ifadelerle yazıldığı görülmüştür. Bu eserde de Ramazan ayının ve oruç tutmanın faziletleri, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem tasvirleri, İslam peygamberlerine ve mutasavvıflarına ait mucizeler dile getirilmiştir. Çalışmamızda bu manzumenin çeviri yazısı, Türkçeye aktarımı, gramer dizini, metnin daha iyi anlaşılması için sözlüğü hazırlanmış; burada geçen şahsiyetler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti. Kutadgu Bilig, III İndeks, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.
- ATALAY, Besim. Mahmud Kaşgari Divânü Lûgati't Dizini IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- _____, Besim. Abuşka Lügâti veya Çağatay Sözlüğü, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1979.
- AYVERDİ, İlhan. Misalli Büyük Türkçe Sözlük 1-III, İstanbul: Kubbealtı Neşir Yayıncılık, 2006.
- CLAUSON, Sir Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-thirteen-Century Turkish, Oxford: Oxford University Press, 1972.
- ÇELEBİOĞLU, Amil. "Edebiyatımızda Ramazan", Türk Yurdu 378 (1990): 47-49.
- DİLÇİN, Cem. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- ECKMANN, Janos. (Çağatayca El Kitabı, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- ERASLAN, Kemal. Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmetten Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- _____, Kemal. "Divan-ı Hikmet Nüshalarının Dili", Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri 26-27 Eylül 1991, s. 21-23, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Ğikmet-i Qul Süleymân, Özbekistan Fenler Akademisi Ebû Reyhan Birunî Namındaki Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Bölümü, nr. 1590, vr. 74b-76a.
- KANAR, Mehmet. Örnekli Etimolojik Sözlük, İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- KARA, Mustafa. "Hikmet", İstanbul: TDVİA, c. 17, s. 518-519, 1998.
- KARAHAN, Abdülkadir "Ramazan Edebiyatı ve Ramazaniyyeler", Diyanet Dergisi, 2 (1990): 95-99.
- KAYA, Önal "Süleyman Hakim Ata Bakırgani ve Şiirleri" Türk Dilleri Araştırmaları 8 (1988): 73-209.
- KILIÇ, Filiz ve Muhsin Macit. Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Güldeste), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Özbek Tilinin İzahlı Lügati I/II, Moskova: 1981.
- SERTKAYA, Ayşe Gül "Kul Süleyman (Bakırgani) ve Yunus Emre Şiirleri", Türk Dili Edebiyatı Dergisi: XXXIX (2010): 161-208.
- STEINGASS, F. A Comprehensive Persian-English Dictionary, Beriut: (New Print), 1975.
- Şeyh Süleyman Efendi (H.1298). Lügat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî, İstanbul.
- TEKCAN, "İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin Kıssası", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya: Sebat Ofset Yayıncılık, 15 (2003): 121-168.
- _____, "Hakim Ata'nın Ahir Zaman Kitabı", Bilig, 37 (Bahar / 2006): 21-55.
- _____, Hakim Ata Kitabı, İstanbul: Beşir Kitabevi, 2007.
- _____, Hakim Atanın Hz. Meryem Kitabı, İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008.
- ULUDAĞ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001.

مختار علی بیگنامه

اولی ادم اتاحوا انا
بوموچی بیغیر اولد برجه
ادلی اقل تاغیزده غم
اول جان هر گانا اولد
ابریسم کما علی قیدر زمان
بویون سنوب فرماشکار اولد
امریسم طرفه دورود اولد
توقلدن روز توغ اقل
بهر خستین کی جا بقان
بهم بار اولد اولد توغ
بارمغ اولد اولد توغ
سالم علیکم یا شهر رمضان
وعلیک السلام نوران عالم
مغزیدین مشرف نوران
مختار علی بیگنامه
سین نبی نوران
اولی ادم اتاحوا انا
بوموچی بیغیر اولد برجه
ادلی اقل تاغیزده غم
اول جان هر گانا اولد
ابریسم کما علی قیدر زمان
بویون سنوب فرماشکار اولد
امریسم طرفه دورود اولد
توقلدن روز توغ اقل
بهر خستین کی جا بقان
بهم بار اولد اولد توغ
بارمغ اولد اولد توغ

بهر روز معراج اولد
اولد بر وقت کما خلقان
بهر اولد اولد بر وقت
بلال ایبرار اولد
نوران اولد اولد
تراویح اولد
چقیدین علی افضل
فاطمه سول قیز علی
ادجا اولد اولد
بهر روز چو توغ اولد
تیلک اولد اولد اولد
اکتوب اولد اولد
اکتوب اولد اولد

مختار علی بیگنامه
بوموچی بیغیر اولد برجه
ادلی اقل تاغیزده غم
اول جان هر گانا اولد
ابریسم کما علی قیدر زمان
بویون سنوب فرماشکار اولد
امریسم طرفه دورود اولد
توقلدن روز توغ اقل
بهر خستین کی جا بقان
بهم بار اولد اولد توغ
بارمغ اولد اولد توغ

